

RALPH WALDO EMERSON

Δ Ο Κ Ι Μ Ι Α

Εισαγωγή - Μετάφραση

ΧΑΡΗ ΛΑΜΠΙΔΗ

Ι Κ Α Ρ Ο Σ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΡΕΥΡΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Δ Ο Κ Ι Μ Ι Α

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Αρ. 815 16952

RALPH WALDO EMERSON

ΔΟΚΙΜΙΑ

Εισαγωγή - Μετάφραση

ΧΑΡΗ ΛΑΜΠΙΔΗ

ΙΚΑΡΟΣ

Ε.Υ.Δ. της Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Νίκος Ψυπέρης, δ.φ.

14.9.76

RALPH WALDO EMERSON

ESSAYS

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΝΑΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΣ ΙΔΕΑΛΙΣΤΗΣ

Για τήν αντίληψη τοῦ μέσου Εὐρωπαίου οἱ ἔννοιες «Ἀμερικανός» καί «ιδεαλιστής» εἶναι ἀντιφατικές. Ὡστόσο ἡ κρίση αὐτή πού ἐπαναλαμβάνεται ἀνεξέλεγκτα, ὀφείλεται σ' ἕνα συλλογιστικό σφάλμα. Γιατί ὅταν λέμε «Ἀμερικανός», ὑποσυνείδητα ἐννοοῦμε τὸ σύνολο τῶν Ἀμερικανῶν, τήν Ἀμερικανική κοινωνία. Στήν Ἱστορία ὁμως δέν ὑπῆρξε, οὔτε καί μποροῦσε νά ὑπάρξει, κοινωνία μέ ιδεαλιστικές τάσεις. Ἡ κοινωνία ἔχει ὠφελιμιστικούς σκοπούς· ἡ τάση της εἶναι ἡ εὐημερία, οἱ ἀνάσεις. Ἐνῶ «ιδεαλισμός» εἶναι ἡ στάση τοῦ ἑνός, τοῦ ἀτόμου. Οἱ κοινωνίες εἶναι πάντοτε ὑλιστικές κι ιδεαλιστές ζοῦσαν καί ζοῦν σ' ὅλες τίς κοινωνίες. Ἄν πάλι, ἐκφράζοντας τήν ἀντίρρησή μας γιά τὸ ἀσυμδίδαστο ἀνάμεσα στόν ιδεαλισμό καί τόν Ἀμερικανικό τρόπο ζωῆς, ὑπονοοῦμε πῶς ἡ ἀγωγή τοῦ Ἀμερικανοῦ θεμελιώνεται πάνω σέ πρακτικές μόνον ἀρχές χωρὶς τήν ἀπαραίτητη καταβολή πνευματικότητας, τότε κάνουμε ἕνα δεῦτερο σφάλμα πού ὀφείλεται σέ καθαρὴ ἀγνοία.

Ἡ πνευματικότητα, ὡστόσο, τοῦ Ἀμερικανοῦ δέ σημαίνει ἐκλέπτυνση ἢ πολιτιστική καλλιέργεια, ὅπως στόν Εὐρωπαῖο. Ἡ ὑφή της εἶναι βασικά ἠθική. Ὁ Ἀμερικανός πιστεύει πῶς ὑπάρχει μιὰ Ἀνώτατη Ἀρχή, πιστεύει στόν ἀνταγωνισμό τοῦ Καλοῦ καί τοῦ Κακοῦ, στήν Ὑβρη, στήν τελική ἐπικράτηση τῆς Δικαιοσύνης, καί στήν ἐγνοία τῆς Ἐλευθερίας. Ἐμᾶς βέβαια μᾶς ξαφνιάζει ἡ ἐντυπωσιακὴ πολυχρωμία τοῦ πολιτισμοῦ του κι ἡ σπάταλη ἐπίδειξη μέσων. Ὁ Ἀμερικανός πρέπει νά κερδίσει λεφτὰ καί νά «ζῆσει», ἀλλιῶτικα θεωρεῖται ἀποτυχία. Παραδέχεται τὸ παρδαλὸ Χόλλυγουντ, γιατί ἀποτελεῖ ἐνσάρκωση τοῦ ἀπατηλοῦ ἀλλ' ἀναγκαίου κόσμου τῶν αἰσθήσεων· παραδέχεται ὁμως ταυτόχρονα πῶς ἡ ζωὴ εἶναι ἕνα πέρασμα καί πῶς ὁ ἴδιος δέν εἶναι παρὰ τὸ διαμέσο μιᾶς Δύναμης πού καθορίζει ἀλλὰ καί ξεπερνᾷ τὸ περίγραμμά τῶν ὁρατῶν κι ἀπτῶν πραγμάτων. Ἡ μηδενιστικὴ θεωρία ποτὲ δὲ βρῆκε ἀπήχηση στήν Ἀμερικανική ψυχὴ.

Ἡ Ἀμερικανική ψυχοσύνθεση χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα θαυτάτο δυῖσμο. Ὁ Ἀμερικανός καταπιάστηκε μέ τὸ Μεγάλο Πέρισμα νά συμδιδάσει τὸν ὑλικὸ μέ τὸν πνευματικὸ κόσμο, τὴ δυτικὴ ἐμπειρία μέ τὴν ἀνατολίτικη ἐνόραση, τὸ χρῆμα μέ τὴν ἀξία καί τὴ business μέ τὴν ἀποστολή. Γιά τὴ διαμόρφωση μιᾶς παρόμοιας ψυχοσύνθεσης συνεργάστηκαν πολλοὶ παράγοντες : ἡ πουριτανικὴ ἀγωγή, ἡ ἀγγλοσαξονικὴ ἐμπειροκρατία, ἡ κατὰ στάδια ἐπικράτηση τοῦ νόμου πού ὄξυνε τὰ ἐνατιχτα, κι ὁ καταπληχτικὸς πλοῦτος τῆς νέας ἠπείρου. Ὁ Ἀμερικανός θέλει ἡ χλιδὴ

νά μὴν τοῦ ἀποκλείει τὸν Παράδεισο, ἡ ἄσκηση «ἐξουσίας» νά μὴν ἐμποδίζει τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς του. Γιὰ τίς θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸ Χριστιανισμὸ τῆς παράδοσης οἱ δρόμοι τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης εἶναι ἀσύμπτωτοι· γιὰ τὸν πολίτη τοῦ Νέου Κόσμου ὁ χωρισμὸς αὐτὸς εἶναι ἀδιανόητος· οἱ δύο δρόμοι μποροῦν καὶ πρέπει νά εἶναι ἕνας. Φυσικά, δὲ θὰ γίνει ἀπ' ἐδῶ τὸ ἐγκώμιο ἢ ἡ ἐπίκριση μιᾶς τέτοιας στάσης· ἀπλῶς κάνουμε τὴ διαπίστωση πὼς γιὰ πρώτη φορὰ ἐπιχειρεῖται ὁ συμβιβασμὸς τῆς κοινωνικῆς καθηκοντολογίας μὲ τὰ αἰτήματα τῆς ψυχῆς, κι ἡ ἰσοστάθμιση τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν πρὸς τίς ὕλικές ἀξίες.

Ἀπολογητῆς τοῦ δυϊσμοῦ ποὺ παρουσιάζει ὁ Ἀμερικανικὸς χαρακτήρας φαίνεται ἦταν «ἐντεταλμένος» νά γίνει ὁ Ράλφ Οὐάλντο "Ἐμερσον, ὁ μεγάλος στοχαστῆς, ὁ δραματιστῆς, ὁ ρήτορας. Οἱ πουριτανοὶ μιλοῦν γιὰ κάποια ἄτομα ποὺ εἶναι «προορισμένα»· ὁ "Ἐμερσον ἦταν ἕνα ἀπ' αὐτά. Προορισμὸς του πάνω στὴ γῆ ἦταν νά συνδιαλλάξει τὸν κόσμο τοῦ πνεύματος μὲ τὸν κόσμο τῆς ὕλης, τὴν ἐμπειρία μὲ τὸ στοχασμὸ, τὴν καρδιά μὲ τὴν ιδέα. Τὸ καταπληχτικὸ εἶναι ὅτι ἡ «ἐντολή» ποὺ ἀναδέχτηκε σημάδεψε καὶ τὴ μορφὴ του. Ὅλοι οἱ βιογράφοι του ἀναφέρουν πὼς εἶχε ἀσύμμετρη φυσιογνωμία : ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ προσώπου του ἔδειχνε τὸ συντηρητικὸ, τὸν πρακτικὸ ἄνθρωπο, τὸ Γιάννη· ἐνῶ τὴ δεξιὰ τὸν ὄνειροπόλο, τὸν προφήτη τῶν πραγμάτων ποὺ ἔρχονταν, τὸν ἰδεολόγο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν εἶναι μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων μυθοπλασία τῆς ψυχαναλυτικῆς· τὸ ὑπογραμίζει ὁ ἴδιος ὁ γλύπτης τῆς προτομῆς του ποὺ σήμερα βρίσκεται στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη τῆς Μασαχουσέτης, τῆς μικρῆς πόλης ποὺ ὑπῆρξε ἡ μόνιμη διαμονὴ τοῦ "Ἐμερσον γιὰ μισὸν αἰῶνα σχεδὸν καὶ τὸ ὄρμητήριο γιὰ τίς ἀποστολικές ἐξορμήσεις του.

Γεννήθηκε στὴ Βοστώνη, στὰ 1803· παιδί πᾶστορα. Ὁ πατέρας του ὁμως πέθανε ὅταν ὁ "Ἐμερσον ἦταν μόλις ὀχτὼ χρονῶν, ἀφήνοντας γυναίκα καὶ πέντε παιδιά ἀπροστάτευτα. Ἡ μητέρα του ἦταν θεληματικὴ γυναίκα κι ἀποφάσισε νά σπουδάσει ὅλα τὰ παιδιά της· δὲν ἔπρεπε οἱ "Ἐμερσον νά ριχτοῦν στὴ θάναυση ἐργασία, γιὰτὶ ἀνῆκαν σὲ γενιά ποὺ ἔβγαζε δασκάλους καὶ πᾶστορες. Οἱ τέσσερις γιοὶ "Ἐμερσον στέλνονται στὸ Κολλέγιο τοῦ Χάρβαρντ καὶ μεγαλώνουν μὲ ἀφάνταστες στερήσεις· οἱ μεγαλύτεροι μόλις τελειώνουν τὸ σχολεῖο, δουλεύουν γιὰ νά βοηθήσουν τοὺς μικρότε-
ρους. Ὑπάρχει θαυμαστὴ ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στ' ἀδελφία· πιστεύουν πὼς προορίζονται γιὰ μεγάλα ἔργα καὶ νιώθουν μέσα τους τὸ δαιμόνιο. Μὰ ἡ ὁμαδικὴ αὐτὴ ἔφεση γιὰ τὸ ὑπέροχο, φαίνεται πὼς ζητοῦσε λύτρα. Μιὰ κληρονομικὴ προδιάθεση, ὁ μόχθος, ὁ ὑποσιτισμὸς ἀρχίζουν νά στέλνουν μηνύματα μ' ἀγγελιοφόρο τὸ θάνατο. Ὁ ἕνας ἀπ' τοὺς ἀδελφοὺς τρελαίνεται καὶ πεθαίνει· ὁ ἄλλος σβήνει ἀπὸ φθίση· ὁ μεγαλύτερος κατορθώνει καὶ γίνεται δικηγόρος, μὰ ἔχει κακὴ ὑγεία καὶ μικρὸ κουράγιο γιὰ ὕψη-
λὰ πετάγματα. Τὸ χρέος νά προκύψει κάτι ὑστερα ἀπὸ τόσες θυσίες βα-
ραίνει τώρα τίς πλάτες τοῦ "Ἐμερσον, κι οἱ πλάτες του εἶναι ἀδύναμες. Κάνει ἕνα διάστημα τὸ δάσκαλο καὶ γράφεται στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ

Χάρβαρντ. Μὰ ἡ δουλειὰ κι ἡ σπουδὴ τὸν ρίχνουν ἄρρωστο. Πηγαίνει στὸ Νότο ν' ἀναλάβει. Ἐκεῖ, μπροστὰ στὸ δίλημμα ἂν πρέπει νὰ ζήσει ἢ ν' ἀφεθεῖ στὴν ἐκμηδένιση, ἀποφασίζει νὰ παραδεχτεῖ τὴ ζωὴ στὸ σύνολό της: μὲ τὴ θαυμαστὴ ὀμορφιά της καὶ τὸ βαθὺ πόνο της. Μελετῶντας Πλάτωνα, Ἰνδικὴ Φιλοσοφία, Πλωτῖνο ἀλλὰ καὶ Βάκωνα καὶ Μονταῖνιο, ἀποκρυσταλλώνει μερικὲς ἀπλὲς ἀρχές ποὺ τὶς διατύπωσε ἀργότερα στὰ Δοκίμιά του:

1. Πῶς μὲ τὴν αὐτοπεποίθηση ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ κατορθώσει τὸ καθετί.

2. Γιὰ νὰ κατορθώσει πρέπει νὰ ἐκταθεῖ μέσα στὴ δοσμένη σ' αὐτὸν ἀπὸ τὴν Ἐπέριατη Ψυχὴ ἀρμοδιότητα (ἔτσι συμβιδάζεται τὸ προκαθορισμένο τῆς δράσης μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησης).

3. Πῶς ὁ ἄνθρωπος ἔχει μέσα του τὸ θεὸ καὶ μ' ὅ,τι κι ἂν καταπιαστεῖ, ὅσο μικρὸ καὶ πρακτικὸ κι ἂν εἶναι, μπορεῖ νὰ γίνῃ δημιουργός, καὶ

4. Πῶς ἡ Φύση (ὕλικὴ κι ὑπερβατικὴ) ἔχει ἠθικὴ συγκρότηση· κάθε ἀνθρώπινη δραστηριότητα πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνη μὲ τοὺς Πνευματικοὺς Νόμους.

Γιατρεμένος, γυρίζει μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ τοποθετηθεῖ στὴ ζωὴ. Τελειώνει τὴ θεολογικὴ Σχολή, γίνεται πάστορας καὶ παντρεύεται τὴ γυναίκα ποὺ ἀγάπησε, τὴν "Ἐλεν Τάκερ. Μὰ σ' ἐνάμισι χρόνο τὴ χάνει. Ἰκτὸς ἀπ' τὸν ἀθάσταχο πόνο του ἔχει καὶ τύψεις, γιατί νομίζει πῶς ὁ ἔξωτερικὰ αὐστηρὸς χαρακτήρας του τὸν ἐμπόδισε νὰ τῆς φανερώσει τὸ μεγάλο του ἔρωτα. Τὸ ἀνήσυχο πνεῦμα του ὀλοένα δίνει καινούργιες ἐρμηνεῖες στὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ψυχῆς. Ἀφαιρεῖται τὴν ὕρα τῶν ἱεροτελεστιῶν· τὰ καθήκοντα τοῦ πάστορα, ὁ συντηρητισμὸς τῆς κοινότητας, τὸν ἐμποδίζουν νὰ ἐκπληρώσει τὴν ὑψηλότερη ἀποστολὴ του. Βρίσκει ἀφορμὴ ἓνα δογματικὸ θέμα καὶ παραιτεῖται (1882). Μὰ οἱ λόγοι εἶναι οὐσιαστικώτεροι· ἔγραψε στὸ "Ἡμερολόγιό του πῶς «γιὰ νὰ γίνῃ κανεὶς καλὸς ἱερέας, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἱεροσύνη». Φεύγει γιὰ τὴν Εὐρώπη· ἐπισκέπτεται τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἀγγλία, γνωρίζει τὸν μεταφυσικὸ Κόλριτζ καὶ τὸν ἥρωολάτρη Κάρλαϊλ, ποὺ πολὺ τὸν ἐπηρεάζουν στὴ διαμόρφωση τῆς βιοθεωρίας του. Γυρίζει στὴν Ἀμερικὴ, παντρεύεται τὴ Λιντσιαν Ἐζάκσον καὶ διαλέγει γιὰ διαμονὴ του τὸ Κόνκορντ, μιὰ ἡσυχὴ πόλη μ' ἐνδοξο παρελθὸν ἀπ' τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ταραγμένα καὶ δύσκολα χρόνια ἓνα πρόβλημα βασανίζει τὸν Ἐμπερσον: νὰ βρεῖ τὴν ἀληθινὴ ἀποστολὴ του. Βλέπει γύρω του ἓνα λαὸ ἢ μᾶλλον ἓνα μῆγμα λαῶν μὲ διαφορετικὲς τάσεις· γιὰ νὰ γίνῃ ἔθνος, ἔπρεπε νὰ πιστέψει σὲ κάποιες βασικὲς ἀρχές, ὄχι τύπου μὰ οὐσίας. Ὁ νοῦς του διαρκῶς εἶναι στὴν Ἀμερικὴ. Ἡ μιὰ σκέψη του εἶναι ἀφηρημένη θεωρία, ἡ ἄλλη πρακτικὴ ἐφαρμογὴ. Ὁραματίζεται τὸν Ἀμερικανὸ τῶν ἐπόμενων γενεῶν ἓνα ἄτομο πλήρες. Ἀποφασίζει νὰ γίνῃ κήρυκας τῶν ιδεῶν του. Μ' αὐταπάρνηση γίνεται δημόσιος ὁμιλητὴς κι ἀγωνίζεται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ψωμὶ τῆς οἰκογένειάς του ἀπὸ τὰ κέρδη αὐτοῦ

του ἀμφίβολου ἐπαγγέλματος. Τρέχει παντοῦ ὅπου τὸν καλοῦν· ἀνεβαίνει στὸ βῆμα καὶ διδάσκει. Ταξιδεύει μ' ἑλκηθρο στὶς παγερὲς ὄχθες τῶν Μεγάλων Λιμνῶν, μὲ τοὺς πρωτόγονους σιδηροδρόμους στὶς Πολιτεῖες τοῦ Νότου. Σαράντα ἑπτὰ χρόνια, ἀπὸ τότε ποὺ ἄφησε τὸ λειτούργημα τοῦ κληρικοῦ ὡς τὰ βαθιὰ γεράματα, κάνει ἀκαταπόνητος τὴν ἴδια δουλειά. Ὁ ἀσθενικὸς ἔφηδος μεταμορφώνεται σ' ἕναν ἄντρα ἀπὸ γρανίτη. Δὲ φοβᾶται τίς προλήψεις τῆς κοινωνίας· τίς πολεμᾷ. Λέει τὴν ἀλήθεια πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις. Ἡ ἐγκαρτέρηση δίνει στὴν ἔκφρασή του αὐστηρότητα, ἡ πίστη του τὴν κάνει ν' ἀκτινοβολεῖ. Μοιάζει μὲ τοὺς βιβλικοὺς προφήτες ποὺ προκαλοῦσαν θέος στοὺς παραβάτες τοῦ Νόμου, κι ἀγαλλίαση στὶς ἀγαθὲς ψυχές. Τὸ προσωπικὸ του δράμα τὸ παραμέριζε ἢ τὸ ἔκρυβε στὸ *Ἡμερολόγιό* του. Ἄξονας τῆς ζωῆς του ἦταν ἡ ἐντολὴ ποὺ ἀναθέχτηκε. Ἡ Ἀμερικὴ χρειάζονταν πέρα ἀπὸ τὸ δόγμα — θρησκευτικὸ ἢ πολιτικὸ — μιὰν οὐσιαστικώτερη πίστη· κι ἔπρεπε νὰ τῆς τὴν δώσει.

Ὁ Ἐμερσον δὲ γεννήθηκε συγγραφέας· σημασία δὲν εἶχε γι' αὐτὸν ν' ἀφήσει ὄνομα ἢ ἔργο, μὰ νὰ μεταδώσει μῆνυμα. Τὸ πρῶτο του βιβλίο *Φύση* τὸ ἐκδίδει ἄνωγυμα. Οἱ δύο σειρὲς τὰ *Δοκίμιά* του εἶναι συμπυκνώσεις ἑκατοντάδων ὀμιλιῶν του. Τὸ ἴδιο καὶ δύο ἄλλα του βιβλία: *Ἀντιπροσωπευτικοὶ Ἄντρες* καὶ *Ἀγγλικὰ Χαρακτηριστικά*. Τὰ *Ποιήματά* του κι οἱ *Νόμοι τῆς Ζωῆς* ἀποτελοῦν μὲ τὰ προηγούμενα τὸ κύριο ἔργο του ποὺ ὁ ἴδιος ἔδγαλε σὲ βιβλία. Ὑπάρχουν καὶ πλῆθος ἄλλα δοκίμια, ὅλα ὀμιλίες ἢ περιλήψεις ὀμιλιῶν του.

Ἡ πνευματικὴ του θέση περιέχεται στὰ *Δοκίμιά* του καὶ εἰδικὰ σ' ἐκεῖνα τῆς πρώτης σειρᾶς. Ὁ Ἐμερσον εἶχε φύση προφήτη. Ἡ *Βίβλος*, ὁ ἀχώριστος σύντροφος τῶν κατοίκων τῆς Νέας Ἀγγλίας, ἦταν ζωντανὴ παράδοση καὶ δημιουργοῦσε πρᾶσφορο κλίμα γιὰ τὴν ἐμφάνιση ἐνορατικῶν ἀτόμων· ἐξ ἄλλου, κι ἡ νέα ἡπειρος ἦταν τόσο ὅμοια μὲ τὴ γῆ Χαναάν. Οἱ ἄνθρωποι ὁμῶς ζοῦσαν ὄχι στὴν ἐποχὴ τῶν βασιλιάδων - ποιμένων, μὰ στὸν 19ο αἰῶνα - αἰῶνα τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, τῆς βιομηχανικῆς προόδου, τοῦ ρεαλισμοῦ. Ὁ Ἐμερσον — ὁ «ὑπερβατικὸς» — προσπάθησε νὰ μὴν ἀγνοήσει τὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς του. Τὰ γραφτά του εἶναι γεμάτα ἀπὸ καινοφανεῖς, τότε, ἐπιστημονικοὺς ὅρους. Τοὺς ἀναφέρει ὄχι γιὰ νὰ τοὺς ἀρνηθεῖ ἐν ὀνόματι τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ γιὰ νὰ τοὺς ἐπαληθεύσει «ἐν Πνεύματι». Συμβιβασμὸς τῶν ἀντιθέτων ὄψεων τῶν φαινομένων καὶ τῆς ζωῆς — αὐτὸ ἦταν τὸ ὑπόδαρο ὅλης του τῆς διδασκαλίας.

Ὁ ἀπληροφόρητος ἀναγνώστης τῶν *Δοκιμίων*, μπορεῖ νὰ νιώσει ἐκπληξή, ἴσως καὶ κάποια ἀπώθηση στὴν ἀρχή. Τὸ δοκίμιο, στὰ ἑκατὸ χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τότε, διαμορφώθηκε σὲ κριτικὴ περιπλάνηση, καὶ κινεῖται σχεδὸν πάντα μέσα στὰ ὅρια ποὺ χαράσσει ὁ ρασιοναλισμὸς. Ἄν πλησιάσουμε τὰ *Δοκίμια* τοῦ Ἐμερσον ἀπὸ γνωστικὴ περιέργεια, θ' ἀπογοητευτοῦμε. Πρέπει νὰ πάρουμε τὸ κάθε δοκίμιο σὰν πρόσκληση σὲ μιὰ «πνευματικὴ περιπέτεια», ἢ σὲ μιὰν «ἀκρόαση ἠθικῆς συμφωνίας». Ἡ συγκρότησή τους εἶναι μουσικὴ. Ὁ ἴδιος τὰ διάβαζε στὸ ἀκροατήριό του.

Γνώριζε ότι μιλούσε σ' έναν καινούργιο λαό, που ζητούσε να νιώσει, όχι να καταλάβει. Τόν κατηγορήσαν ότι συχνά γινόταν άκατανόητος. Μά έκεϊνος θέλησε να οργανώσει ένα λόγο που να είναι, όπως λέει στο δοκίμιό του Διάνοια, «ποίηση μαζί και μουσική και χορός, κι αστρονομία και μαθηματικά», σύμφωνα με τὸ πρότυπο τῶν προσωκρατικῶν και τῶν μυστικῶν φιλοσόφων.

Ὁ 19ος αἰώνας ἦταν γιὰ τὴν Ἀμερικὴ Αἰώνας πνευματικῆς Ἀναγέννησης. Ἡ λογοτεχνία τῆς, μόλις ἀποτίναξε τὴν κληρονομιά τῆς Εὐρώπης (καὶ τὸ γεγονός ἱστορικὰ πρῶτος τὸ ἐπισήμανε ὁ Ἔμερσον στὴν ὀμιλία του *The American Scholar*), ἔκανε ἕνα ἐκπληκτικὸ ἄλμα κι ἀπὸ οὐραγὸς ἔγινε πρωτοπόρος στὶς τεχντροπίες και στὶς πνευματικὲς τάσεις. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ Εὐρώπη πιά ἀκολουθοῦσε τὴν Ἀμερικὴ: ὁ Πόε ὑπῆρξε πρόδρομος τοῦ Μπωντλαίρ, ὁ Σῶ ἔχει πολλὲς ὁμοιότητες μετὸν Θόρω στὸν ἐπαναστατισμὸ του, ὁ Μέλβιλ μετὶς ἀλληγορικὲς θαλασσινὲς του περιπέτειες εἶναι ὁ πνευματικὸς πατέρας τοῦ Κόνραντ, κ.λ.π. Ἡ φιλοσοφία τῆς — ἀλλὰ εἶναι κοινὸς τόπος ὅτι φιλοσοφία μετὴν εὐρωπαϊκὴ σημασία τοῦ ὅρου δὲν ὑπάρχει στὴν Ἀμερικὴ. Ὅχι ἐπειδὴ εἶναι νέο ἔθνος ὅπως λέγεται συχνά, ἀλλὰ γιατί ὁ Ἀμερικανὸς δὲ μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει τὴν ἀπόλυτη ἀπὸ τὸ πρακτικὸ στοιχεῖο ἀφαίρεση. Οἱ Ἀμερικανοί, μικροὶ ἢ μεγάλοι, διάσημοι ἢ ἄσημοι, προσπαθοῦν νὰ οργανώσουν βι ο θ ε ω ρ ί α. Ὅταν κάποτε κάλεσαν τὸν Ἔμερσον νὰ παρευρεθεῖ στὰ ἐγκαίνια μιᾶς Ἑγελιανῆς Ἑταιρείας, ἀποκρίθηκε: «Δὲν δέχομαι γιατί δὲ μπορῶ νὰ τιμῆσω ἕναν φιλόσοφο που τόσο ἀγνόησε τὸν ἄνθρωπο».

Ὁ Ἔμερσον συμπλήρωσε τὸν «πρακτικὸ ἄνθρωπο» τοῦ Φραγκλίνου. Δὲν πῆγε ὅμως και στὴν ἄλλη ἄκρη πλάθοντας ἕνα σχηματικὸ ὄν. Ὁ «πρακτικὸς ἄνθρωπος» ἦταν μιὰ καλὴ πρώτη ὕλη· χρειαζότανε ὅμως κατεργασία, βάθος, μιὰ «τρίτη διάσταση» — τὴ διάσταση τῆς ψυχῆς. Καὶ προσπάθησε νὰ τοῦ τὴ δώσει.

Ὅσο ζοῦσε ὁ Ἔμερσον ἦταν πολὺ ἀκέραιος γιὰ νὰ γίνει δημοφιλῆς. Ἀπὸ τότε ὅμως που πέθανε, στὰ 1882, ὀλοένα ἡ σημασία του ἀναγνωρίζεται κι ἡ ἀξία του μεγαλώνει. Σήμερα, γιὰ τὴν Ἀμερικὴ εἶναι ὁ πατριάρχης τῆς «φιλοσοφίας» τῆς κι ὁ θεμελιωτῆς τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τῆς.

ΧΑΡΗΣ ΛΑΜΠΙΑΠΣ

Ο ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ἡ ὀμιλία αὐτὴ δόθηκε ἀπ' τὸ βῆμα τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Φί Μπέτα Κάππα (δηλ. Φ.Β.Κ., ἀρχικὰ ψηφία τῶν ἐλληνικῶν λέξεων : φιλοσοφία βίου κυβερνήτης) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Χάρβαρντ, στὰ 1837. Ὅλα σχεδὸν τὰ ἀμερικανικὰ πανεπιστήμια ἔχουν τὸν Φί Μπέτα Κάππα σύλλογό τους, ποὺ ἔχει γιὰ μέλη του τοὺς ἀριστεύοντες σπουδαστὲς τῶν κλασσικῶν σπουδῶν κι ἄλλες πνευματικὲς προσωπικότητες. Ὁ Ἰμερσον, ἂν καὶ ἀπόφοιτος τοῦ Χάρβαρντ, δὲν ἦταν μέλος αὐτοῦ τοῦ συλλόγου, γιὰτι, φοιτητῆς, δὲν εἶχε διακριθεῖ στίς σπουδές του. Ὡστόσο δεκάξι χρόνια ὕστερα ἀπ' τὴν ἀποφοίτησή του, τὸν προσκάλεσε ὁ σύλλογος στὸ βῆμα του σὰ διακεκριμένο ὀμιλητῆ. Ὁ λόγος του ξεσήκωσε τότε μεγάλο ἐνθουσιασμό. Ὅχι τόσο γιὰτι ἔγινε κατανοητός, μὲ τὴ λίγο προφητικὴ, τὴ λίγο μεταφυσικὴ μορφὴ του, μὰ γιὰτι θεωρήθηκε ἡ «Διακήρυξη τῆς Πνευματικῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἀμερικῆς». Ὑστερα ἀπ' τὸ περίφημο διάγγελμα τοῦ Προέδρου Μόνρω, στὰ 1823, ὁ λόγος αὐτός τοῦ Ἰμερσον, μὲ τὸ ὕφος καὶ τὴν πυκνότητά του, συνειδητοποίησε στὴ νέα γενιὰ πὼς ἡ ἀμερικανικὴ δημοκρατία ἔπρεπε ὄχι μόνο πολιτικά, ἀλλὰ καὶ πνευματικὰ νὰ εἶναι ἀνεξάρτητη κι αὐτοδύναμη.

ΚΥΡΙΕ ΠΡΟΕΔΡΕ ΚΑΙ ΚΥΡΙΟΙ,

Σὰς ἀπευθύνω χαιρετισμὸ μὲ τὴν ἐναρξὴ τῆς νέας φιλολογικῆς μας περιόδου. Ἡ ἐτήσια αὐτὴ γιορτὴ γίνεται περισσότερο γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν εὐχές καὶ λιγώτερο γιὰ νὰ ἐπιβραβευτοῦν ἔργα. Γιὰτι δὲ συγκεντρωνόμαστε ἐδῶ γιὰ νὰ συναγωνιστοῦμε σὲ ἀθλήματα ρώμης καὶ δεξιούνης, γιὰ νὰ ἱστορήσουμε διηγήσεις καὶ ν' ἀπαγγείλουμε τραγωδίες καὶ ᾠδὲς ὅπως ἔκαναν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες· οὔτε γιὰ νὰ δοθοῦμε στὸ οἰστρήλατο πάθος τοῦ ἔρωτα καὶ τῆς ποίησης, ὅπως τὸν καιρὸ τῶν τροβαδούρων· οὔτε, φυσικά, γιὰ νὰ συμβάλλουμε στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης ὅπως γίνεται μὲ τοὺς συγχρόνους μας σοφοὺς στὴν Ἀγγλία καὶ τίς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες. Ἡ συγκέντρωσή μας εἶναι ἀπλῶς ἓνα δείγμα τῆς ἀγαθῆς μας προαίρεσης νὰ συντελέσουμε στὴν ἐπιβίωση τῆς ἀγάπης γιὰ τὰ γράμματα ἀνάμεσα σ' ἓνα λαὸ πού, πολὺ ἀπορροφημένος ἀπ' τίς ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, δείχνει ἐλάχιστη προτίμηση γιὰ τίς πνευματικὲς ἐνασχολήσεις. Σὰν τέτοια ὁμῶς ἡ

συγκέντρωσή μας είναι κι ένα πολύτιμο τεκμήριο μιᾶς ἀκατάλυτης στὸν ἄνθρωπο ὁρμῆς. Ἴσως γὰρ ἔχει ἔρθει ὁ καιρὸς ποὺ πρέπει γὰρ δείξουμε πιά καὶ κάτι ἄλλο: ὅτι τὸ ναρκωμένο πνεῦμα αὐτῆς τῆς ἠπείρου ἐτοιμάζεται ν' ἀνοίξει τὰ σιδερένια τοῦ βλέφαρα καὶ γὰρ ἱκανοποιήσῃ τις μακροχρόνιες προσδοκίες τοῦ κόσμου μὲ κάποιες οὐσιαστικώτερες πραγματοποιήσεις, παύοντας ἔτσι γὰρ τὸν ξυπάζει μὲ τὰ μηχανικά του καὶ μόνο ἐφευρήματα. Ἡ μακρὰ μαθητεία μας κι ἡ ἐξάρτησή μας ἀπ' τὴν παιδεία τῶν ἄλλων λαῶν βρίσκονται στὸ τέλος τους. Τὰ ἑκατομμύρια ἄναθρώπων, ποὺ γύρω μας ρίχνονται στὴ ζωὴ, δὲ μποροῦν γιὰ πάντα γὰρ τρέφονται μὲ τὰ ξεσκλίδια καὶ τ' ἄχυρα τῆς ξενικῆς σοδειᾶς. Καινούργια γεγονότα ποὺ ἀνατέλλουν, καινούργια ἔργα ποὺ ἐπιτελοῦνται θὰ ζητήσουν καινούργιους ρυθμούς γιὰ νὰ γίνουν τραγούδι. Ποιὸς μπορεῖ ν' ἀμφιβάλλει πὼς ἡ ποίηση θὰ ξαναγεννηθεῖ καὶ θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ σὲ καινούργιον αἰῶνα, ὅπως κ' ὁ λαμπρὸς Βέγας, τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Δύρας, θὰ γίνῃ κάποτε καὶ γιὰ μερικές χιλιάδες χρόνια τὸ καινούργιο πολικὸ ἀστέρι;

Μ' αὐτὴ τὴν ἐλπίδα θὰ πραγματευθῶ ἓνα θέμα, ποὺ ὄχι μόνον ἡ παράδοση, μὰ καὶ ἡ φύση τοῦ φιλολογικοῦ συνδέσμου μας μοῦ ἐπιβάλλουν σήμερα, τὸ θέμα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἄμερικανοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου*. Χρόνος στὸ χρόνο ἐρχόμαστε ἐδῶ γιὰ νὰ ἐπισημάνουμε τοὺς σταθμούς καὶ νὰ ἐλέγξουμε τὴν πρόοδο τῆς πορείας του. Ἄς ἐξετάσουμε λοιπὸν μὲ ποιῆς ἐπιδράσεις οἱ νέοι καιροὶ κι οἱ νέες συνθήκες διαμορφώσουν τὸ χαρακτήρα του καὶ πλάθουν τὶς ἐλπίδες του.

Σὲ κάποιον ἀπ' τοὺς μύθους ἐκείνους ποὺ ἀπ' τὰ πανάρχαια χρόνια στέλγουν ὡς ἐμᾶς τὸ μήνυμα μιᾶς σοφίας ποὺ συχνὰ παρατρέχουμε, ἀναφέρεται πὼς οἱ θεοί, στίς ἀρχές, χώρισαν τὸν Ἄνθρωπο σὲ ἀνθρώπους, γιὰ νὰ μπορεῖ ἔτσι γὰρ τὰ βγάζει πέρα

* Σ.Μ. *The American Scholar*: Ἡ λέξη scholar συνηθίζεται νὰ μεταφράζεται στὰ ἑλληνικὰ λόγιος ἢ σοφός. Δὲ θὰ ὑπῆρχε ἀντίρρηση νὰ χρησιμοποιηθοῦν κι ἐδῶ οἱ ἴδιες λέξεις ἂν δὲν εἶχε σήμερα περιοριστεῖ τόσο ἡ σημασία τους: Οἱ Ἀγγλοσάξονες ὅμως δίνουν εὐρύτατο περιεχόμενο στὴ λέξη scholar: ἐννοοῦνε τὸν σπουδαστὴ, τὸ φιλόλογο, τὸν συγγραφέα μονογραφικῶν, τὸν θεωρητικὸ ἐπιστήμονα — τὸν ἐρευνητὴ ἢ τὸν ταξινομο —, τὸν καλλιεργημένον ἄνθρωπο γενικώτερα, ἀκόμη καὶ τὸν μορφωμένο κληρικὸ. Ὁ Ἔμερσον, θεωρώντας οὐσιῶδες στοιχεῖο τῆς ιδιότητος τοῦ λόγιου ἢ τοῦ ἐπιστήμονα τὴν ὀλοκλήρωση (πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ), ἀγγίζει τὴν ἀρχαία σημασία τοῦ σοφός. Νομίζουμε ὅτι τὸ κενὸ ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἔκπτωση τῆς λέξης, ἀναπληρώνεται μὲ τὸ σύνθετο ὄροσ πνευματικὸς ἄνθρωπος.

πιό εύκολα — όπως και τὸ χέρι χωρίστηκε σὲ δάχτυλα γιὰ ν' ανταποκρίνεται καλύτερα στὶς δραστηριότητές του.

Ὁ παλιὸς μῦθος περικλείνει μιὰν ὑπέροχη καὶ πάντοτε νέαν ἀλήθεια: πὼς ὁ ἄνθρωπος μὲ κάποιο ἰδιαίτερο γνώρισμά του ἢ μὲ κάποια του ἱκανότητα ὑπάρχει μέσα στὸν κάθε ἄνθρωπο χωριστά· καὶ πὼς πρέπει νὰ πάρουμε ὁλόκληρη τὴν κοινωνία γιὰ νὰ γνωρίσουμε ἀκέραιο τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀγρότης μονάχα, δάσκαλος ἢ μηχανικός, μὰ εἶναι ὅλα αὐτὰ ἐνωμένα μαζί. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ κληρικός καὶ διανοούμενος καὶ πολιτικός καὶ τεχνίτης καὶ στρατιώτης. Στὴν καταμερισμένη ἢ κοινωνικῇ κατάστασι τῶν πραγμάτων οἱ ἀρμοδιότητες αὐτὲς μοιράστηκαν στὰ ἄτομα ἔτσι πὺ τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ ἔχει τάξει σκοπὸ του νὰ ἐκτελέσει ἓνα περιορισμένο τμήμα τοῦ συνολικοῦ ἔργου. Ὁ μῦθος ὑπονοεῖ φυσικὰ πὼς τὸ ἄτομο, γιὰ νὰ δεῖ κατὰ πῶς προχωρεῖ, πρέπει, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, νὰ σηκώνει τὸ κεφάλι ἀπ' τὴ δουλειά του καὶ ν' ἀγκαλιάζει μὲ τὴ ματιά του τὴ δουλειὰ ὄλων τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ δυστύχημα εἶναι, πὼς αὐτὴ ἢ ἀρχέγονη ἐνότητα, ἢ πηγὴ αὐτὴ τῆς δύναμης, ἔχει τόσο ἐξαρθρωθεῖ, κομματιαστεῖ καὶ σκορπιστεῖ σὲ ἀπειροελάχιστα μέρη ὥστε εἶναι ἀδύνατο πιά νὰ συγκροτηθεῖ καὶ πάλι σ' ἓνα ὅλο. Ἡ εἰκόνα πὺ παρουσιάζει ἢ κοινωνία εἶναι ἓνα σῶμα μὲ ξεριζωμένα τὰ μέλη του ἔτσι ὥστε παντοῦ νὰ ὑπάρχουν πολλὰ ζωντανὰ τέρατα — δάχτυλα, λαιμοί, στομάχια, μπράτσα καὶ πουθενὰ ἓνας ὁλόκληρος ἄνθρωπος.

Ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, μεταμορφώθηκε σὲ πρᾶγμα, σὲ πολλὰ πράγματα. Ὁ ξωμάχος πὺ φυτεύει καὶ σπέρνει, ἢ μορφή αὐτὴ τοῦ ἄνθρώπου πὺ καματεύει τὴ γῆ, σπάνια νιώθει σκίρτημα χαρᾶς γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴν ἱεροπρέπεια τοῦ ἔργου του. Ἡ ματιά του δὲν πάει παραπέρα ἀπ' τὰ γεννήματα καὶ τὴ βοϊδάμαξά του — γίνεται ἀγρότης ἀντὶ νὰ εἶναι Γεωργός. Ὁ ἔμπορος δὲ δίνει ποτὲ σχεδὸν κάποια γενικώτερη ἀξία στὴν ἐπαγγελματικὴ του ἀπασχόληση — βουλιάζει στὴ ρουτίνα τῆς δουλειᾶς καὶ ὑποτάσσει τὴν ψυχὴ του στὴ δυναστεία τῶν δολλαρίων. Ὁ θρησκευτικὸς λειτουργὸς περιόρισε τὴν ἀποστολή του στὸ τυπικὸ τῆς λατρείας· ὁ δικαστὴς ἔγινε κώδικας νόμων· ὁ μηχανικὸς μηχανὴ καὶ ὁ ναυτικὸς ἓνα ξάρτι τοῦ καρδιοῦ του.

Στὸν καταμερισμὸ αὐτὸ τῶν λειτουργιῶν ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐκπροσωπεῖ τὸ νοῦ. Εἶναι ὁ Στοχαστής· τουλάχιστο στὴ φυσιολογικὴ κατάστασι τῶν πραγμάτων. Στὴν ἐκφυλισμένη, ὅταν καὶ ὁ ἴδιος γίνεται θῦμα τῆς κοινωνίας, καταντᾶει ἓνας διανοούμενος, ἢ ἀκόμα χειρότερα, ἓνας ἄνθρωπος πὺ παπαγαλίζει τὰ διανοήματα τῶν ἄλλων.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἀποστολῆς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου

θά τὸ βροῦμε ἂν τὸν πάρουμε στὴν ἀνόθευτὴ του μορφῇ, τοῦ Στοχαστῆ, ὄχι στὴ χαλασμένη, τοῦ διανοοῦμένου. Ἡ γύρω μας Φύση στὸ Στοχαστῆ ἀποτείνεται καὶ ξετυλίγει τὸ θαυμαστὸ της πανόραμα μὲ τὸ βαθὺ νόημά του· τὸ παρελθὸν ἐκτείνεται πίσω του κατάφορτο ἀπὸ παραδείγματα ποὺ πλουτίζουν τὴν ἐμπειρία του· τὸ μέλλον, ἀπλωμένο μπροστά του, τὸν καλεῖ νὰ τὸ κατακτήσει. Δὲν εἶναι μήπως ὁ κάθε ἄνθρωπος κι ἕνας σπουδαστής, κι ὁ κόσμος ποὺ τὸν περιβάλλει γιὰ τί ἄλλο ὑπάρχει ἂν μὴ γιὰ νὰ γίνει πνευματικὸ τοῦ ἀπόκτημα; Καί, τότε, δὲν εἶναι ὁ ἀληθινὰ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐκεῖνος ποὺ θὰ γίνει καὶ ὁ ἀληθινὰ σοφός; Μὰ ὁ παλιὸς χρησμός λέει: «Κάθε σκεῦος πιάνεται μὲ δύο τρόπους· φυλάξου ἀπ' τὸν σφαλερό, γιὰ τὸ σκεῦος θὰ σοῦ πέσει». Ἔτσι καὶ στὴ ζωὴ, πολὺ συχνὰ κι ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος πλανιέται μαζὶ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ξεπέφτει ἀπ' τὴν προνομιακὴ του θέση. Ἄς τὸν παρακολουθήσουμε λοιπὸν στὰ χρόνια τῆς μαθητείας του στὸ μεγάλο σχολεῖο τῆς φύσης, κι ἄς δοῦμε ποιὲς εἶναι οἱ κύριες ἐπιδράσεις ποὺ διαμορφώνουν τὴν ἰδιοτυπία του.

Α' — Ἡ πρώτη σὲ χρόνο καὶ σὲ σημασία ἐπίδραση ποὺ δέχεται τὸ πνεῦμα του εἶναι ἀπ' τὰ φαινόμενα τοῦ γύρω του κόσμου. Κάθε μέρα ὁ ἥλιος ποὺ ἀνατέλλει ὕστερα ποὺ πάει πρὸς τὸ γέρμα του, ἢ νύχτα ποὺ σκεπάζει τὴ γῆ μὲ τὸν ἀστροφώτιστο θόλο της. Οἱ ἄνεμοι ποὺ φυσοῦν πάντα, τὸ χορτάρι ποὺ πάντα βλαστάνει. Τὸ θέαμα αὐτὸ πρέπει ν' ἀπασχολήσει πολὺ τὴ σκέψη τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, περισσότερο ἀπ' ὅσο ἀπασχολεῖ δλους τοὺς ἄλλους. Πρέπει γὰρ ξεκαθαρίσει μέσα του τὸ νόημά του. Ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τῆς Φύσης σχετικὰ μ' αὐτόν; Ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ἀρχή, ποτὲ δὲν ὑπάρχει τέλος σ' αὐτὸ τὸ ἀνερμήνευτα ἀέγαιο φάσιμο τοῦ Θεοῦ, μονάχα μιὰ περιστροφικὴ δύναμη ποὺ ξαναγυρίζει ἐκεῖ ἀπ' ὅπου ξεκινάει. Σὲ τοῦτο ἡ Φύση μοιάζει μὲ τὸ πνεῦμα του, γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ποτὲ δὲ θὰ μπορέσει ν' ἀνακαλύψει — τόσο εἶναι ἀπέραντο κι ἀπεριόριστο. Μὲ τὰ χίλια - δυὸ λαμπερά της φαινόμενα ποὺ κατακλύζουν τὸ διάστημα ἐπάνω - κάτω, μὲ φωτεινὲς ἀχτίδες, μὲ τὴ χωρὶς κέντρο, χωρὶς περιφέρεια μυστηριακὴ της ὕψος, μὲ τὴ μᾶζα της καὶ μὲ τὰ μόριά της, ἡ Φύση σαγηνεύει τὸ πνεῦμα νὰ προσέξει τὴν παρουσία της. Καὶ τότε ἀρχίζει ἡ ταξινομήση. Στὸ ἄγουρο μυαλὸ τὸ καθετὶ φαίνεται ἀνεξάρτητο κι ἀσύνδετο. Σιγὰ - σιγὰ ὁμοῦς ἀρχίζει νὰ συσχετίζει δυὸ πράγματα ἀνάμεσά τους καὶ νὰ βρῖσκει ποῖδ' εἶναι τὸ κοινὸ γνώρισμα ποὺ τὰ συνδέει· κατόπι συσχετίζει τρία, ποῖδ' ὕστερα δυὸ καὶ τρεῖς χιλιάδες. Κι ἔτσι, μὲ τὸ συνειρμικὸ του ἐνστιχτο ποὺ ἀρχίζει νὰ θεριεύει καὶ γὰρ τὸν τυραννεῖ,

προχωρεί δέγοντας τὸ ἓνα φαινόμενο μὲ τ' ἄλλο, παραμερίζοντας τίς ἐπιφανειακὲς διαφορὲς, βρίσκοντας τὴν κρυμμένη αἰτία ποὺ κάνει ἀνόμοια κι ἀντίθετα πράγματα νὰ φανερώνονται ἐπάγω στὸ ἴδιο ὀργανικὸ σῶμα. Πολὺ γρήγορα πληροφορεῖται πῶς ἡ συστηματικὴ αὐτὴ διεργασία ἔχει τόσο παλιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς ὅσο παλιὰ εἶναι κι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως «ταξινομῶ» δὲ θὰ πεῖ ὅτι νιώθω πῶς ἡ φύση δὲν εἶναι ἓνα χαοτικὸ κι ἀσυνάρτητο συμπέλημα ὄντων κι ἐκδηλώσεων, μὰ κάτι ποὺ ὑπακούει σὲ νόμους, στοὺς ἴδιους ἐκείνους νόμους ποὺ κυβερνοῦν καὶ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα; Ὁ ἀστρονόμος ἀνακαλύπτει πῶς ἡ γεωμετρία, τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ κατασκεῦασμα τοῦ ἀφαιρετικοῦ νοῦ, εἶναι ταυτόχρονα καὶ τὸ ἀχνάρι τῶν πλανητικῶν κινήσεων. Ὁ χημικὸς ὑπολογίζει μὲ τὴν ἐφευρετικὴ μέθοδο τῶν συμβόλων καὶ τῶν ἀριθμῶν πῶς γίνεται ἡ σύνθεση κι ἡ διάσπαση τῆς βλῆς. Κι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ ἔρευνα κι ἡ διαπίστωση πῶς ὑπάρχουν ἀναλογίες καὶ ταυτότητες ἀνάμεσα στὰ πιδ ἀπομακρυσμένα φαινομενικῶς πράγματα αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ὁ ἀσίγαστος γνωστικὸς πόθος τῆς ψυχῆς ἀντιμετωπίζει σύντονα κάθε ἀπειθάρχητη ἐκδήλωση στὴ φύση. Ἰὸ ἓνα βστερα ἀπ' τ' ἄλλο, ὅλα τὰ παράδοξα φαινόμενά της, ὅλες οἱ καινούργιες της δυνάμεις κατατάσσονται σὲ κατηγορίες, μπαίνουν κάτω ἀπὸ νόμους, κι ὁ πόθος αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲ θὰ καταλαγιάσει ἀν δὲν ὑποτάξει, χρησιμοποιώντας τὸ ἐνορατικὸ του χάρισμα, σὲ μιὰ νομοτέλεια καὶ τίς ἐσχατιὲς ἀκόμα τοῦ σύμπαντος.

Ἔτσι, σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο παιδί, ποὺ μαθητεύει κάτω ἀπ' τὸ σφαιρικὸ θόλο τῆς μέρας, γεννιέται ἡ σκέψη πῶς ὁ ἑαυτὸς του κι ἡ φύση εἶναι δυὸ πράγματα ποὺ ξετινάχτηκαν ἀπ' τὸ ἴδιο φυτό, σὰ νὰ εἶναι φύλλο τὸ ἓνα κι ἄνθος τὸ ἄλλο — μὲ τὴν αἴσθησι τῆς συγγένειας καὶ τῆς συμπάθειας νὰ φωνάζει στὴν κάθε τους ἴνα. Καὶ ποῖδ εἶναι τὸ φυτό αὐτὸ ποὺ τοῦ ἔδωσε τὴ ζωὴ; Δὲ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐσιώτερη ὑπόστασι τῆς ψυχῆς του; Μιὰ σκέψη, βέβαια, γεμάτη τόλμη, κι ἓνα ὄνειρο γεμάτο ἄγρια περηφάνεια. Ὡστόσο, ὅταν τὸ πνευματικὸ φῶς ποὺ κατέχει ἀποκαλύψει τὰ μυστικὰ κι ἄλλων πολλῶν κοσμικῶν φαινομένων — κι αὐτὸ θὰ γίνῃ ὅταν στὴ θρησκεία του ὑψώσει τὴ λατρεία τῆς ψυχῆς, καὶ δεῖ πῶς ἡ συγκαιρινὴ του φυσιογνωσία εἶναι τὰ πρῶτα ψηλαφήματα μονάχα τοῦ γιγάντιου χεριοῦ του, θ' ἀτενίσει μπροστὰ γιὰ μιὰν ὀλοένα ἐκτεινόμενη γνώση, ὥσπου νὰ γίνῃ στὸ τέλος ὁ ἴδιος δημιουργὸς τοῦ κόσμου. Τότε θὰ δεῖ πῶς ἡ φύση εἶναι τὸ εἶδωλο τῆς ψυχῆς, μ' ὅλα τὰ μέρη της σ' ἀνταπόκριση πρὸς τὸ ἀντικείμενό της. Ἦμα τὸ ἓνα, τὸ ἄλλο γραφή. Ἡ ὁμορφιά τῆς φύσης εἶναι ἡ ὁμορφιά τῆς δικῆς του ψυχῆς. Οἱ νόμοι της εἶναι νόμοι τοῦ δικοῦ του πνεύματος. Ἡ φύση τότε γίνεται τὸ μέτρο

τῆς ἀξιοσύνης του. Ὅσο εἶναι τὸ τμήμα τῆς φύσης ποὺ ἀγνοεῖ, τόσο εἶναι τὸ τμήμα τοῦ μυαλοῦ του ποὺ δὲν κατάκτησε ἀκόμα. Καὶ τότε τὸ ἀρχαῖο ρητὸ Γνώθι σαυτόν, καὶ τὸ σύγχρονο Γνώρισε τὴ φύση, ταυτίζονται σ' ἓνα καὶ μοναδικὸ ἀξίωμα.

Β' — Ἡ ἐπόμενη μεγάλη ἐπίδραση ποὺ δέχεται ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος εἶναι τὸ δίδαγμα ἀπὸ τὸ Παρελθόν — μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο ἐκφράζεται αὐτὸ τὸ δίδαγμα, μὲ τὸ λογοτέχνημα, τὸ ἔργο τέχνης ἢ μὲ τὴ μελέτη τῶν θεσμῶν. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ συντελεῖται μ' ἓνα πολὺ πρόσφορο μέσο : τὰ βιβλία, καὶ ἴσως γιὰ νὰ μετρήσουμε τὴν πραγματικὴ τους σημασία — καὶ γὰ ἐξακριβώσουμε πόση ἐπίδραση ἐξασκοῦν — θὰ πρέπει γὰ ἐξετάσουμε τὴ φύση τους ἀπὸ κάποια γενικώτερη σκοπιὰ.

Γιὰ τὰ βιβλία ἔχει διατυπωθεῖ μιὰ ἀπ' τὶς εὐγενικώτερες θεωρίες : Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος τῶν περασμένων ἐποχῶν δέχτηκε μέσα του τὴν ἀντανάκλαση τοῦ γύρω του κόσμου· δούλεψε αὐτὸ τὸ δράμα· τὸ ξανάπλασε σύμφωνα μὲ τὸ αἶτημα τοῦ δικοῦ του πνεύματος καὶ τοῦ ἔδωσε τὴν ἔκφραση τοῦ γραπτοῦ λόγου. Μέσα του μπῆκε ζωὴ, κι ἐκπορεύτηκε ἀλήθεια. Οἱ στιγμιαῖες ἐντυπώσεις ἔγιναν τώρα ἀθάνατες σκέψεις. Ἡ καθημερινότητα ντύθηκε μὲ ποίηση. Τὸ γεγονὸς ποὺ ἦταν νεκρὸ, ἀκίνητο, μετάλλαξε τώρα κι ἔγινε εὐκίνητος στοχασμὸς : Μπορεῖ ν' ἀναχαιτίζεται καὶ ν' ἀπλώνεται, σύμφωνα μὲ τὴ θέλησή του. Μπορεῖ ν' αὐτοδεσμεύεται κι ὕστερα γὰ πετιέται καὶ γὰ μεθάει ἀπ' τὰ ὕψη. Χωρὶς ἄλλο, ὅσο πιὸ βαθὺ εἶναι τὸ πνεῦμα ἀπ' ὅπου ξεπηδᾷ τόσο πιὸ ψηλὸ εἶναι καὶ τὸ πέταγμά του, τόσο πιὸ μεγαλόπνοο τὸ τραγούδι του.

Ἡ, πιὸ σωστά, θὰ ἔλεγα πὼς τὸ πρᾶγμα ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸ πόσο προχώρησε ἡ ἱκανότητα τοῦ συγγραφέα νὰ μετουσιῶνει τὴ ζωὴ σὲ ἀλήθεια. Γιατὶ, ὅσο πιὸ δλοκληρωμένη εἶναι ἡ κρυστάλλωση, ἄλλη τόση θὰ εἶναι ἡ καθαρότητα τοῦ ἔργου κι ἡ ἀντοχὴ του στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ὅσο τόσο τίποτα δὲν εἶναι πέρα ὡς πέρα τέλειο. Ὅπως δὲ μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει κανεὶς, μὲ τὴ χρησιμοποίηση ὁποιασδήποτε ἀεραντλίας τὸ ἀπόλυτο κενό, ἔτσι κι ὁ συγγραφέας δὲ μπορεῖ ν' ἀποκλείσει ἀπ' τὸ βιβλίον του τὸ συμβατικὸ, τὸ τοπικὸ καὶ τὸ ἐποχιακὸ στοιχεῖο, οὔτε μπορεῖ νὰ γράψει κείμενα καθαροῦ στοχασμοῦ, ποὺ γὰ εἶναι ἀποτελεσματικά, ἀπ' ὅλες τὶς ἀπόψεις, σὲ μεταγενέστερους καιροὺς ὅσο ἦταν ἀποτελεσματικὰ στοὺς συγχρόνους του ἢ, τὸ πολὺ, στὴν ἐπόμενη ἀπ' αὐτὸν γενιά. Κάθε ἐποχὴ, ἀναμφισβήτητα, πρέπει νὰ γράφει τὰ βιβλία τῆς ἡ, τὸ πολὺ, κάθε γενιά γιὰ ἐκείνην ποὺ ἐτοιμάζεται νὰ τὴ διαδεχτεῖ. Τὰ βιβλία παλαιότερων ἐποχῶν δὲν ἀνταπακρίνονται στὰ αἰτήματα τοῦ σήμερα.